

Honnan hová?

Gábrriel Dóra: A boldogulás útvesztői. Idősgondozás külföldön, vidéki nők élettörténetében¹

Where from, where to?

Book review: Gábrriel Dóra (2022): A boldogulás útvesztői. Idősgondozás külföldön, vidéki nők élettörténetében

Próhle Janka Teréz²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.4.4>

Beérkezés: 2023.11.06.

Átdolgozott változat beérkezése: 2023.11.25.

Elfogadás: 2023.11.26.

A transznacionális gondozói munkamigráció kutatása összetett, de hálás feladat, mert a jelenség megfigyelésén keresztül képet kaphatunk személyes történetekről és globális hierarchiákról egyaránt. A téma nemzetközi és hazai diskurzusához teszi hozzá Gábrriel Dóra nagy alaposággal elvégzett feltáró munkáját *A boldogulás útvesztői* című könyvével, amely a szerző doktori disszertációjának kötetbe rendezett változata. Gábrriel főként női élettörténeteken keresztül vizsgálja a magyarországi vidéki terek és Ausztria közötti körkörös vándorlást, melynek során a magyar idősgondozók általában két- vagy négyhetes váltásokban dolgoznak osztrák munkaadóknál. A könyv elolvasásával képet kapunk a gondozói piacra belépő munkavállalók társadalmi háttéréről, életútjuk, migrációjuk és nemi szerepfelfogásuk összefüggéseiről, valamint narratív identitásukról. Emellett a vándorlási folyamatokat működető strukturális és infrastrukturális dinamikákba is betekintést nyerünk.

A gondozói migrációnak kiterjedt nemzetközi szakirodalma van (lásd például Hochschild 2000, Parreñas 2001, Lutz 2011), és bár a téma közép-kelet-európai vonatkozásaival is többen foglalkoztak már (lásd például Bahna–Sekulová 2019), a magyarországi viszonyok tekintetében elmondható, hogy bőven vannak még feltáratlan területek. Ezt az eddigi hiányt túlzás lenne lemaradásnak nevezni, hiszen maga a vizsgált jelenség is csak a globalizálódó világ terméke, így a nemzetközi iro-

1 Gábrriel (2022).

2 ELTE Társadalomtudományi Kar, e-mail: prohlejanka@gmail.com

dalom viszonyulása és fogalomkészlete is pezsdítő módon folyamatos alakulásban van. Ha a téma hazai kutatóit keressük, Váradai Monika Mária (2018) és Németh Krisztina (2016, 2018) tanulmányait a választott fókusz és módszertan szempontjából *A boldogulás útvesztői* előzményeként is értelmezhetjük, valamint fontos megemlíteni Turai Tünde (2018) könyvét is, amelyben a szerző a globális kapitalizmus összetett hierarchiái és a gondozók mint cselekvők közötti viszonyokat vizsgálja. Gábriel Dóra kutatásával egy jól körülhatárolt, de tágabb folyamatokba is illeszkedő csoport sokrétű szociológiai ismertetésével és az elemzésben alkalmazott újdonságokkal is gazdagítja a téma magyarországi irodalmát.

A könyv bevezető és elméleti áttekintést adó fejezeteiben rengeteg fogalommal, teoretikus iránnyal és a későbbieket megalapozó adattal találkozunk. Ezek között először nem könnyű eligazodni, és megtalálni azokat az irányokat, amelyeket Gábriel nemcsak a témában folyó tudományos diskurzus egy-egy elemeként mutat be, hanem értelmezési keretként is használ. Betekintést nyerünk többek közt a globális gondozói piaccal foglalkozó főbb elméletekbe és kutatási irányokba, a (munka)migráció elméleteibe, a nemi szerepfelfogásokról szóló szakirodalomba, valamint mindezek hazai vonatkozásaiba is.

A szerző többek között a globális egyenlőtlenségeknek, a gondozás áruvá válásának és a nők egyenlőtlen helyzetének kapcsán tárgyal kifejezetten a kritikai paradigmába illeszkedő gondolatokat, ő maga azonban nem foglal egyértelműen állást. Ez alól képez talán kivételt a prekariátus (létbizonytalanságban élők társadalmi csoportja) és prekár munka (nagyfokú kiszolgáltatottsággal járó munka) fogalmainak bevezetése, amelyeket jellemzően a kritikai szakirodalom használ. Gábriel – bár elemzésén nem vezet végig a fogalom alkalmazását – amellet érvel, hogy a külföldi idősgondozói munka a gondozók egy csoportjánál egyértelműen prekárnak nevezhető.

A gondozói munkamigráció kutatói legtöbbször kvalitatív módszerekhez folyamodnak, nemcsak azért, mert a határokon átívelő jelenség átfogó kvantitatív vizsgálata valószínűleg igen bonyolult – az informalitás miatt gyakran szinte lehetetlen – és költséges lenne, hanem azért is, mert a vándorlás mögött rejlő motivációkat, életkörülményeket, a döntések kimenetelét mélységükben érdemes megfigyelni, amelyhez a bizalmi légkör megteremtése is elengedhetetlen. Kutatásában Gábriel is kvalitatív módszert választ, narratív életútinterjúkat vesz fel, amelyeket a hermeneutikai esetrekonstrukció módszerével elemez. Mivel a vizsgálat fókusza túlmutat az élettörténeteken és narratív identitásokon, a kutató az életútinterjúkat félig struktúrált interjúkkal egészíti ki.

Migrációs szempontból a kutatás kibocsátó terepe néhány kivételtől eltekintve Baranya megye, amelynek kiválasztása több okból is nagyon jó döntésnek bizonyult. A terület etnikailag diverz – magyar, sváb és roma származású gondozók is megszólalnak –, földrajzilag is közel van Ausztriához, a befogadó terephez, és elég rossz a gazdasági-társadalmi helyzete ahhoz, hogy feltételezni lehessen, ez (is) motiválja a munkamigrációt. Az interjúkban nemcsak jelenlegi és egykori idősgondozók szólal-

nak meg, hanem például a gondozók közvetítését végző cég képviselői is. A kutatónak kifejezett célja volt a gondozók férjeit, élettársait is elérni, ami nehéz feladatnak mutatkozott, és – az összesen öt sikeres alkalom mellett – többször abba az akadályba ütközött, hogy a megszólaló férfiak inkább háritották, terelték a témát. Itt eszünkbe juthat azonban a kvalitatív kutatások azon vonása, hogy az is beszédes, amiről nem beszélnek, és ez erre az esetre is igaz. Emellett pedig a tapasztalatok arra is rámutatnak, hogy a férfiek megszólaltatása, ha körülményes is, nem lehetetlen, és érdemes kísérletezni, hátha legközelebb már többen lesznek nyitottak az interjúra.

Eredményeinek tárgyalását Gábrriel a gondozói piac intézményeinek és infrastruktúrájának ismertetésével kezdi. Az egyre idősödő társadalmakban megnő az igény a gondozói feladatok ellátására, amelyet a háztartások és az állam egyre kevésbé vállalnak magukra, és helyettük a piac logikái lépnek működésbe. Ezt, a gondozás piacosodásának nevezett jelenséget az osztrák befogadó terep példája is jól szemlélteti. Az állam, felismerve a növekvő terheket, széles körű, közfenntartású gondozói infrastruktúra kiépítése helyett a piaci alapon működő gondozás formalizálásába fektetett erőforrásokat. Így a ma Ausztriában dolgozó külföldi gondozók többsége be van jelentve, és noha még így is számos szempontból kiszolgáltatott a helyzetük, ez valamennyi biztonságot jelent számukra. A munkavállalók beszerzése informális hálózatokon és közvetítő cégeken, ügynökségeken keresztül zajlik. Ezek a munkamigráció fenntartásának fontos eszközei, hiszen a kiépülő csatornák egyre több ember számára nyitják meg a külföldi idősgondozáshoz vezető utat. A stabilizálódó hálózatok és a formalizálódás ellenére már az idősgondozók kiválasztásának folyamatai is jelzik, hogy az osztrák idősgondozói piacon sem lesz feltétlenül könnyű annak, akinek már Magyarországon sem volt az, például a szűk kapcsolati hálója vagy roma származása miatt. Meglepő ugyanakkor, hogy a megszólalók mégis inkább az elfogadottság érzéséről számolnak be, és úgy tűnik, alapvetően alacsony a szisztematikus diszkrimináció szintje a befogadó oldalon.

A könyvben három fejezet foglalkozik az élettörténet, a migráció és a nemi szerepfelfogások összefüggéseivel. Itt vezeti be Gábrriel az elemzésében végig viszonyítási pontként használt élettörténeti tipológiát, amelynek felállításához a gondozók anyagi helyzetét, munkapályájuk folytonosságát, cselekvőképességét (ágenciáját), iskolai végzettségét és korát veszi figyelembe. Ezek alapján öt típust különít el: a *sodródók*, a *részben sodródók*, a *vállalkozók*, a *diplomások* és az *útkereső fiatalok* kategóriáját. A csoportokba sorolás az összefüggések értelmezésében is segíti az olvasót, még ha olykor fel is merül a kérdés, hogy miért nem utal Gábrriel a tipológiához hasonlóan a társadalmi helyzetre vonatkozó, de a szociológiában már bevett fogalmakra, mint például osztályhelyzet, munkajellegcsoport, társadalmi térben elfoglalt pozíció. A társadalom rétegződésének vizsgálatában használatos elméleti keretek valamelyikének bevonása más eredményekkel összevethetőbbé tehetné az olvasottakat, miközben nem kérdőjelezné meg az újonnan megalkotott tipológia létjogosultságát sem.

A migrációs motivációkat keresve egyértelmű, hogy az ausztriai idősgondozói munka jövedelmezőbb, mint a munkavállalók számára otthon könnyen elérhető állások, és ez már önmagában húzóerővel bír. Fontos állítása azonban a könyvnek, hogy az élettörténet vizsgálatának bevonásával megmutatkozik az is, hogy a konkrét döntések mögött mindig összetettebb okok állnak, mint csupán a személyes anyagi helyzet. Gábrriel szemlélteti, hogyan hatott az egyes élettörténetekre például a 2008-as gazdasági válság vagy éppen a piaci viszonyok átalakulása a kibocsátó térségben. A migráció és az életút összefüggéseit elemző fejezetben a fentiekén túl azt is megismerhetjük, hogyan viszonyulnak a gondozók a bérezésükhöz és a hazautalás intézményéhez, ezután pedig a migráció élettörténetben betöltött szerepéről olvashatunk. Utóbbi kérdésben a szerző azt találja, hogy a legnehezebb társadalmi helyzetű csoportnál, tehát a *sodródók* esetében hat egymásra legerősebben és legváltozatosabban a migráció és az életút, míg a biztosabb háttérből jövőket kevésbé mozdítja ki stabilitásukból a vándorlás, és többnyire pozitívan értékelik a külföldi munka hozta változásokat.

A nemi szerepfelfogások és az élettörténet kapcsolatának vizsgálata a következő, hármas összefüggésrendszer vizsgálatához nyújt fogódzót. A szerző rámutat arra, hogy az interjúkból kiolvasható nemi szerepfelfogások szinte sosem a tankönyvi kategóriák vegytiszta leképeződései, hanem sokkal inkább vegyes, olykor ellentmondásos hozzáállások. Az egalitárius-hagyományos kettősségen túl Gábrriel bevonja az individualista kategóriát, valamint e három kombinációját is a gondozók nemi szerepfelfogásainak jellemzésébe. Első ránézésre meglepő lehet például a hagyományos-egalitárius típus, az élettörténetek és idézetek megismerésével azonban választ kapunk arra, hogy hogyan jellemezheti ez a két fogalom egyszerre egy ember nemi szerepfelfogását.

A nemi szerepek vizsgálata nem véletlenül hangsúlyos a könyvben. A gondozási, gondoskodási feladatok hagyományosan többnyire a nőket terhelik, és a gondozói piacon is túlnyomórészt női munkavállalókat találunk. Annak ellenére, hogy a külföldön végzett munka a piacon viszonylag alacsony értékű, a munkamigráció értelmezhető emancipációs kísérletként, lehetőségként is. Kérdés, hogy ha a háztartásból a felnőtt nők időszakosan kiesnek, ki veszi át az általuk végzett feladatokat, hogyan rendeződnek át a nemi szerepek. Erről, tehát az élettörténet, a migráció és a nemi szerepfelfogások szociológiai összefüggéseiről a nyolcadik fejezetben olvashatunk. A szerző azt találja, hogy a migrációt megelőzően is összetartó párkapcsolati, családi környezetben élő, hagyományos-egalitárius vegyes nemiszerep-felfogást képviselő gondozóknál a migráció nem bolygatja meg az egységet. Ez a mintázat főként azoknál jelenik meg, akik társadalmilag viszont rosszabb vagy bizonytalanabb helyzetben vannak. A hasonló szociális háttérrel rendelkező, de tisztán hagyományos szerepekben gondolkodó munkavállalóknál ezzel szemben a családi élet töredzettségét és az egyenlőtlen munkamegosztás felerősödését látjuk, ami a migráció emancipatorikus jellegét erősen megkérdőjelezi. Nagyobb szabadságot, valamint az ágencia és az individualista értékek erősödését hozhatja viszont a külföldi munkavállalás azoknál a nőknél, akik eleve nagyobb mozgástérrel vagy egyéni cselekvőké-

pesszéggel rendelkeztek. Az elemzés azt mutatja tehát, hogy nemcsak a társadalmi helyzet, hanem az egyén mikrokörnyezetének dinamikái is hatással vannak a migráció kimenetelére a nemi szerepek alakulásának szempontjából.

A kötet utolsó elemző fejezete a gondozók narratív identitásait mutatja be. Ebbe a szakaszba kevésbé szervesen illeszkednek az aktuálpolitikai diskurzusok kapcsán tárgyalt témák, így például a más bevándorlókhoz, migránsokhoz való viszony és a koronavírus-járvány hatásaira való kitekintés. A narratív életútinterjú felvételekor a kutató csak a tág kutatási témáját árulja el, egyébként szabadon hagyja kibontakozni a beszélgetőtársa által konstruált narratívát. Ezek elemzése hozzájárul ahhoz, hogy megértsük a migráció és nemi szerepfelfogások életútban betöltött szerepét és az identitások szubjektív összertartó erőit. Gábrriel arról ír, hogy a leggyakrabban megjelenő önbemutatók valamilyen formában az ellehetetlenülés köré szerveződnek, és a tipológia minden csoportjában megjelennek a családi nehézségek mint az életút mozgatórugói. Ezzel a megfigyeléssel és a könyv egészével is azt az érvt erősíti a szerző, hogy a kibocsátó háztartásokon belüli viszonyok nem hagyhatók figyelmen kívül a gondozói munkamigráció motivációinak és kimenetelének vizsgálatakor, amivel kapcsolódik a migráció *új közgazdaságtani elméletének* (Stark–Bloom 1985) állításaihoz is. Az önbemutatók között megjelenik az etnikai narratíva is, amelyben a sváb gyökereket és az ebből fakadó német nyelvtudást hozzák a gondozók az ausztriai munkavállalással összefüggésbe, amely a narratív identitáson túl is szerepet játszik a migráció alakulásában.

A kötet nyelvezete és felépítése arra enged következtetni, hogy elsősorban a társadalomtudományos mezőnek, esetleg elkötelezett érdeklődőknek készült. Olvasása intenzív koncentrációt igényel, amit az empirikus elemző fejezetek interjúrészelei oldanak. A kétségtelenül alapos kutatómunka újszerű eredményei jobban érvényesülhettek volna, ha a szerkesztés szellősebb, áttekinthetőbb, és a nyelvi szempontokra nagyobb figyelmet fordít.

A boldogulás útvesztői szövevényesek; nem mindegy, honnan indul bennük az ember, és az sem, hogy kivel megy. Ezt demonstrálja Gábrriel Dóra a Baranya megye és Ausztria közti gondozói munkamigráció jelenségének feltárásával. Könyvében újszerű módon kutatja a külföldi munkavállalás életútba való beilleszkedését és a nemi, családi viszonyokkal fennálló szoros kapcsolatát. A jelenség megértéséhez létrehozott és a könyvben mindvégig hivatkozási pontként használt élettörténeti tipológiájával pedig utat nyit arra, hogy kísérletezni lehessen a megalkotott fogalmak hasonló vagy akár más kontextusban való alkalmazhatóságával is.

Irodalom

- Bahna, M. – Sekulová, M. (2019): *Crossborder Care – Lessons from Central Europe*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-97028-8>
- Gábrriel, D. (2022): *A boldogulás útvesztői. Idősgondozás külföldön, vidéki nők élettörténetében*. Budapest: Balassi Kiadó.

- Hochschild, A. R. (2000): Global Care Chains and Emotional Surplus Value. In: Giddens, A.–Hutton, W. (szerk.): *On the Edge: Living with Global Capitalism*. London: Vintage, 130-146.
- Lutz, H. (2011): *The New Maids – Transnational Women and the Care Economy*. London – New York: Zed Books. <https://doi.org/10.5040/9781350223356>
- Németh, K. (2016): Házi ápolók – „új/globális” házicselések? A cselédmetafora két házi idősápolással foglalkozó nő történetében. *socio.hu*, 6(4): 26–45. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.4.26>
- Németh, K. (2018): Házi idős gondozás – a házicseléség vagy az önmegvalósítás útján? In Váradi, Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum – MTA KRTK RKI, 94–121. http://www.rkk.hu/rkk/kei/pdf/VMM_migracio_kotet.pdf
- Parreñas, R. S. (2001): *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Stark, O. – Bloom, D. E. (1985): The New Economics of Labour Migration. *The American Economic Review, American Economic Association*, 75(2), 171–178. <https://www.jstor.org/stable/1805591>
- Turai, T. (2018): *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idős gondozói ellátórendszerben*. Budapest: Balassi Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. <http://real.mtak.hu/90251/2/Turaimtmt.pdf>
- Váradi, M. M. (2018): Kisfalusi nők a globális gondozási piacon. In Váradi, Monika Mária (szerk.): *Migráció alulnézetből*. Budapest: Argumentum – MTA KRTK RKI, 122–169. http://www.rkk.hu/rkk/kei/pdf/VMM_migracio_kotet.pdf